

"אָמֶן שֶׁל יְלָדִים":
על ילדים וילדות בעולמה של מורשת ישראל
דברים לכבוד השופטת סביונה רוטלוי, עם פרישתה מכס השיפוט

מאת

ד"ר אביעד הכהן*

א. אקדמות מילין

מה ברכה נברך את סגנית הנשיא, השופטת רוטלוי, במה תבורך? והלא הברכה הגדולה והעיקרית מצויה במאות פסקי הדין שהוציאה מתחת ידיה בעשרות שנות עשייה ברוכות בעולם המשפט, בהלכות שחידשה ובנושאים החשובים שקידמה, הן באולם המשפט והן חוצה לו.

בפסקי דין אלה, נתקבלו הכרעות משפטיות רבות חשיבות בכל תחומי המשפט. במשפט הפלילי ובמשפט החוקתי, בדיני זכויות האדם ובהגנת זכויותיהם של קרבנות עבירה.¹

ועם זאת, דומה שתרומתה העיקרית של השופטת רוטלוי למשפט הישראלי אינה מתמצית רק בהוספת הלכה זו או אחרת, ותהא חשובה ככל שתהיה.

תרומתה העיקרית היא בהוספת זוג משקפיים מיוחדים לארגז הכלים של המשפטן הישראלי: היכולת – ואולי החובה – לראות את המשפט לא רק בעיני המבוגרים, שהם דרך כלל הנצים ובעלי הדין באולם בית המשפט, אלא לראות את הסוגיות השונות גם בעיניהם של הילדים, מנקודת המבט המיוחדת והייחודית שלהם, שלא תמיד היא זהה לזו של המבוגרים.

אותה יכולת מופלאה להתבונן בעיני הילדים, לשמוע את קולם, לחוות את כאבם ואת מצוקותיהם, להיות שותפים לחלומותיהם וערים לפחדים האופפים אותם, להיכנס בנעליהם הקטנטנות, באלה ומתוך כל אלה לתת מענה לשאלות המתעוררות.

* דיקאן מכללת "שערי משפט". מתוך דברים שנאמרו בערב העיון לכבוד השופטת רוטלוי במכללת "שערי משפט", ינואר 2009, והורחבו לצורך פרסומם.

1 ראו למשל ת"פ (מחוזי ת"א) 10279/98 מדינת ישראל נ' מזרחי, פ"מ התשנ"ח(3) 251 (1998), שבו נדונו סוגיות חשובות של פומביות הדיון, צנעת הפרט, זכויות נאשמים והגנת זכויותיהם של קרבנות עבירה.

ב. שפה חדשה

במידה רבה, יש כאן יצירה של שפה חדשה. לא רק הוספת כמה מילים או מונחים למילון קיים, אלא יצירת שפה חדשה ממש.² דוגמה בולטת לשפה זו, שיוצרת כתיבה חדשה וקריאה חדשה, ניתן להביא מדעת המיעוט של השופטת רוטלוי בעניין זכותן של שתי בנות זוג המקיימות חיים משותפים לאמץ כל אחת את ילדי רעותה,³ דעת מיעוט, שלימים הייתה להלכה פסוקה ונתקבלה בבית המשפט העליון.⁴

וכך פתחה השופטת רוטלוי את פסק דינה:

חברי, אב-בית-הדין, תיאר את הסוגיה בזו הלשון:
 "שתי נשים, החיות כבנות זוג ולכל אחת ילדים ביולוגיים משלה – היש להתיר לאחת מהן לאמץ את ילדי רעותה?"
 ואילו נקודת המוצא לדידי היא שונה.

אני רואה את הערעור כסיפורם של שלושה ילדים בני 7, 10 ו-4, שנולדו לתוך משפחה, שבה שתי אימהות, הנתפסות על-ידי הילדים כהוריהם, שכן זהות האבות איננה ידועה. ילדים אלה ואימהותיהם (הוריהם) מבקשים כי בית-המשפט ייתן גושפנקה מלאה ורשמית להיותם ילדיהם של שתי האימהות וליחסי הקירבה שהם מקיימים בפועל, וזאת בדרך של אימוצם, כל אחד על-ידי האם שאיננה אמו הביולוגית.⁵ (ההדגשות אינן במקור)

גם בלי להיכנס לגוף העניין, ששנוי במחלוקת ויש בו פנים לכאן ולכאן, בולטות בפסק דינה של השופטת רוטלוי ההקשבה לקולם של הילדים והעמדת הילדים – ולא העמדת אימותיהם – במוקד פסק הדין. לא במקרה, מדגישה השופטת רוטלוי כי "ילדים

2 על יצירת שפה משפטית מעין זו, בהיבט המגדרי, ראו למשל: רות הלפרין-קדרי "ושיננתם לבניך ולא לבנותיך" – הרהורים מן העבר השני של המחיצה: על הכללה והדרה של נשים בשפת ההלכה" מחקרי משפט יח(1) 353 (2002); שולמית אלמוג "קורדיפיקציה עברית: שפת המשפט ושפת השוויון" משפט ועסקים ד 539 (2006); שולמית אלמוג "ואותן השמות עומדים לדורות" – על עברית, מגדר ומשפט" מחקרי משפט יח(1) 373 (2002).

3 ע"מ (מחוזי ת"א) 10/99 פלוגית נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"מ התש"ס(1) 831 (2001).

4 ע"א 10280/01 ירוס-חקק נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד נט(5) 64 (2005).

5 ע"מ 10/99, לעיל ה"ש 3, פס' 2.1 לפסק דינה.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע "אמן של ילדים": על ילדים וילדות בעולמה של מורשת ישראל

אלה ואימהותיהם (הוריהם) מבקשים⁶, דהיינו: היא מציבה את הילדים כמבקשים הראשונים והעיקריים בתיק, ואת אימהותיהם רק כטפלות להם. העמדת הילד במוקד ניכרת גם בהמשך פסק הדין, בניתוח תכליתו של חוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981.⁷ למרות שמדרכו של עולם, ברוב תיקי האימוץ, ההורים – הביולוגיים והמאמצים – הם הניצים העיקריים, מדגישה השופטת רוטלוי את מקומם החשוב והמרכזי של הילדים.

בעניין זה היא נסמכת על דבריו החשובים של השופט ש"ז חשין בפרשת הרשקוביץ,⁸ שנכללה גם בדברי ההסבר להצעת החוק, שמהם עולה כי היא מכוונת פניה כלפי הילדים:

אין לך פינה בשדה המשפט בארצנו שהפרוץ בה מרובה כל כך כמו במסכת קטינים, ובמיוחד בסוגיה של אימוץ ילדים ... הבעיה כולה משועת להסדר תחיקתי. המדינה חייבת זאת ליתומי השואה, להורים ששכלו את בניהם במלחמת השחרור, לילדים חסרי בית ולמשפחות אשר נמנעה מהן ברכת הבנים.⁹

ג. בית המשפט כ"אביהן של ילדים"

בהליכתה בדרך זו, המעמידה את הילד במוקד השיח המשפטי, כ"חי הנושא את עצמו", ולא רק כטפל להוריו, ביטאה השופטת רוטלוי – במודע או שלא במודע – את היותה של מדינת ישראל לא רק מדינה דמוקרטית, שהדאגה לילד – שבכלל "אדם" הוא – חייבת לעמוד במוקד הווייתה, אלא גם "מדינה יהודית" שערכי היסוד שלה ניוונים מערכי המשפט העברי.¹⁰

6 ש.ם.

7 ס"ח 293.

8 ע"א 50/55 הרשקוביץ נ' גרינברגר, פ"ד ט 791 (1955). כידוע, שופט בית המשפט העליון חשין היה "אביהם של מאומצים", ראו ספרו: שניאור ז' חשין ילדי אימוצים (התשט"ו).

9 הצעת חוק אימוץ ילדים, התשי"ט-1958, ה"ח 80.

10 על השימוש, הלכה למעשה, בערכי המשפט העברי בבתי המשפט, והפער שבין החזון למציאות, ראו בהרחבה: אביעד הכהן "עשיית עושר ולא במשפט העברי" משפט ועסקים י 183 (2009), והמקורות הרבים שזכרו שם.

אחד הבולטים בתפקידיו של בית הדין היהודי הוא חובתו לתפקד כ"אביהן" של יתומים,¹² דהיינו, לדאוג לאינטרסים של ילדים ש"יתומים" הם, נטולי אב ואם שיגנו על זכויותיהם.¹³

ביטוי זה מופיע לראשונה בתלמוד הבבלי¹⁴ ומבטא את האחריות שיש לבית הדין כלפי היתומים. לפי המשופר בתלמוד, היה "רבן גמליאל ובית דינו [=היינו: נשיאי ישראל שבכל דור ודור] אביהן של יתומים". מכוח גישה זו, נכסי היתומים מסורים לבית הדין ועליו להשגיח עליהם שלא ירדו לטמיון.¹⁵ במקרים רבים, התבטאה אחריות זו במינוי "אפוטרופוס ליתומים", שתפקידו העיקרי היה להגן על זכויותיהם ועל רכושם.¹⁶

11 ודוק: "אביהן של יתומים" דווקא, ולא "אמן של יתומים". הדרת האם-האישה מהמרחב הציבורי אינה מיוחדת לביטוי זה בלבד, אלא אופיינית לשלל כינויים וביטויים והיא משקפת את הזמן והמקום שבו נוצרו ביטויים אלה. בדומה לכך נפוץ המונח "אב בית דין" לתיאור העומד בראש ההרכב השיפוטי, ביטוי שנשתרש גם בלשון המשפט בן ימינו. אכן, כיום, יש לא מעט הרכבים שיפויים שבהם בראש ההרכב יושבת שופטת ולא שופט, והתיאור "אב בית דין" אינו הולם אותן. בזמנו הצעתי, בוועדה למונחי משפט של האקדמיה ללשון העברית, שעם חבריה זכיתי להימנות, לשוב למונח הקדמון והניטרלי המופיע גם הוא במקורותינו: "ראש בית דין" (ראו במשנה, ראש השנה ב, ח: "ראש בית דין אומר מקודש"). שיפה לבני שני המינים.

12 ומעניין הרבר, שמקור שמו של אחד מראשוני התנאים, התנא אבטליון, בן זוגו של שמעיה, פורש על ידי החכמים כ"אב טליון", היינו: אביהם של ה'טליון' – הילדים. ראו פירושו של רבי עובדיה מברטנורא למשנה, אבות א, י: "שמעיה ואבטליון – גרי צדק היו, ומבני בניו של סנחריב הם. ושמעתי שמפני שהיה אבטליון אב בית דין נקרא בשם זה, שפירושו אב לקטנים. כי טליא בלשון ארמי, קטן, כמו "אמר רבי יוחנן: כד הוינא טליא", כשהייתי קטן (בבלי, מגילה ה, ע"ב); "לייתו טליא וטלייתא" – יבואו קטן וקטנה (בבלי, יבמות קיד, ע"א). אף כאן אבטליון, אביהן של יתומים קטנים.

13 עיון במקורות המשפט העברי מלמד שהמונח "יתומים" לא נתפרש תמיד כמונח ליתומים ממש, שהוריהם או אחד מהם נפטר, אלא ל"יתומים" מבחינה מעשית, שאין מי שידאג כראוי למיצוי זכויותיהם ולהגנה על האינטרסים שלהם. כך, למשל, מפרש בעל "הערוך" (איטליה, המאה הי"א), רבי נתן מרומי, את המשנה המפורסמת "אל תעש עצמך כערכי הדיינים", כך: "עורכי הדיינים – ליתומים ולבני אדם שאינן יודעים לטעון – משימים לו אפוטרופוס שיטעון בשבילו".

14 בבא קמא לז, ע"א.

15 בהקשר הספציפי שבתלמוד, מתבטאת דאגה זו לנכסי היתומים בכך שמכוח פיקוחו של בית הדין, אין הנכסים נחשבים כרכוש פרטי ולפיכך אין דין שמיטת הכספים חל עליהם, והם נותרים בידי היתומים גם לאחר שנת השמיטה, בדומה לנכסים שהועברו לרשות בית הדין מכוחו של שטר פרוזובל.

16 לעניין זה ראו בהרחבה: ב"צ מאיר חי עוזיאל, שערי עוזיאל – הלכות אפוטרופוסות חלק א (התש"ד); יעקב ק' רייניץ האפוטרופוס ליתומים במשפט העברי, אחריותו, דרכי הפיקוח והביקורת עליו (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור במשפטים", האוניברסיטה העברית בירושלים – הפקולטה למשפטים, התשד"ם).

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע "אמן של ילדים": על ילדים וילדות בעולמה של מורשת ישראל

במקרים אחרים, נצטווה בית הדין עצמו "לטעון טענות" למען היתומים,¹⁷ במקרה שהם או בא כוחם לא עשו כן.¹⁸

גישה אזהרת זו לעניינם של ילדים בולטת עוד יותר לנוכח המיעוט היחסי של ההתייחסות בשיטות משפט עתיקות, והמשפט העברי בכלל זה, לילדים בכלל, ולזכויותיהם בפרט.¹⁹

עיון במקורות המשפט העברי מלמד שאפשר שתפישו זה, המחייבת את בית הדין לשמש כ"אביהן של ילדים", נגזרת מגישה פילוסופית המחייבת את האדם להידמות לקונו, הקדוש ברוך הוא. בין שלל כינויו של ה', הוא מתייחד לא רק בהיותו אמן ורב

17 יש לציין כי במשפט העברי גישה זו אינה מוגבלת ל"יתומים", אלא לכל בעל דין שאינו מסוגל לייצג עצמו כראוי. בעניין זה חל הכלל שלפיו על הדיין לסייע לו, מכוח ציווי חכמים (גיטין לז, ע"ב; ירושלמי, סנהדרין ג, ח (כא, ע"ג)), שנסמך על הפסוק "פתח פיך לאילם" (משלי לא 9). הסיוע מצד השופט לבעל הדין אינו מוחלט, ויש מקרים שבהם הוא מצווה להימנע ממנו, כאשר הדבר יפגע באמון הציבור בשפיטה. ראו, למשל, דבריו הנכוחים של הרשב"ץ (רבי שמעון בן צמח דוראן, מחכמי ספרד וצפון אפריקה, המאה ה-14), בפירושו "מגן אבות" למשנה באבות א, ח: "ואף על פי שיש מקצת מקומות שהדיין יכול לסייע בטענותיו לבעל דין משום 'פתח פיך לאילם'... לא בכל המקומות מותר לעשות כן... ודבר זה נמסר לדעתו של דיין ירא שמים להוציא דין לאמתו, ולא יביא עצמו לידי חשד". על חובת הדיין ושאר אנשי ציבור להימנע מערעור האמון בהם, ראו בהרחבה: אביעד הכהן "למה יאמרו בגויים? – תדמית ישראל בעיני העמים כשיקול בהכרעת ההלכה והדין במשפט העברי" עם לבדד 88 (בני לאו עורך, התשס"ו).

18 גישה זו עומדת בסתירה לגישה האדברסרית שמקובלת כיום בישראל. לסוגיה זו, ראו בהרחבה: יובל סיני השופט וההליך השיפוטי במשפט העברי (2010).

19 סוגיה חשובה זו טרם זכתה לעיון ממצה. לדיון חשוב בה בהקשרים משפטיים, משפט המזרח הקדום ובמשפט המקרא, ראו: יוסף פליישמן הורים וילדים במשפטי המזרח הקדום ובמשפט המקרא (התשנ"ט). דומה שאין זה מקרי שעיקר העיסוק ב"דיני ילדים" במשפט העברי מתמקד בחובותיהם כלפי הוריהם, וביכולת השליטה של ההורים על התנהגותם לרבות חינוכם באמצעות עונשי גוף. לעניין זה ראו: אביעד הכהן "ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול?" – אלימות כלפי ילדים במשפט העברי ובמדינה "יהודית ודמוקרטית" נספח לדו"ח ועדת רוטלוי, להלן ה"ש" 74; בנימין שמואלי "ענישה גופנית של ילדים בידי הוריהם על פי המשפט העברי: גישות מסורתיות וזרמים מודרניים" פלילים י 365 (2002); יחיאל ש' קפלן "המגמה החדשה בעניין ענישה גופנית של ילדים לצורכי חינוך" קרית המשפט ג 447 (2003). אכן, בשונה מדיון באיסור ענישה גופנית של ילדים, שהוא בבחינת "סור מרע", עסקו הרבה פחות בזכויות הילד" בהקשרן החיובי, שהן בבחינת "ועשה טוב". גישה זו נובעת הן מתפישו שרווחה בעת העתיקה ובימי הביניים ולפיה לא היה קיים כלל מצב של "ילדות", ואם הייתה כזו היא נסתיימה בגיל צעיר ביותר (טענה מעין זו הושמעה בקול רם בחיבורו הקלאסי של PHILIPPE ARIES, L'ENFANT ET LA VIE FAMILIAL SOUS L'ANCIEN (1973). לגישה אחרת, מתונה הרבה יותר, ראו: שולמית שחר ילדות בימי הביניים (1990); והן בשל היעדר שיח של זכויות והתמקדות ב"חובות" (לעניין זה, ראו למשל: אביעד הכהן "חירות הביטוי, סובלנות ופולורליזם במשפט העברי" מנחה למנחם: קובץ מאמרים לכבוד הרב מנחם הכהן 45, 49 והערה 19 שם (חנה עמית, אביעד הכהן וחיים באר עורכים, 2007)).

כוח, יוצר מעשה בראשית ובורא העולם, אלא גם כ"אבי יתומים". וכך נאמר בשבחי האל בספר התהלים:

שירו לאלקים זמרו שמו, סלו לרכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו.
אבי יתומים ודין אלמנות אלקים במעון קדשו.²⁰

לצד גדולתו וגבורתו, מוצג כאן הקב"ה כ"אבי היתומים".²¹ וכשם שהקדוש ברוך הוא "אביהן של יתומים" הוא, כך מצווה בית הדין והיושבים על מדין להיות "אביהן של יתומים", לדאוג לזכויותיהם ולשמור על כבודם.

ביטוי לחובה גדולה זו של בית המשפט, ניתן למצוא בדבריו הנכוחים של הרמב"ם בסוף הלכות נחלות²² החותמות את ספר משפטים²³ כולו, שבחיבורו הגדול "משנה תורה":

אף על פי שאין האפוטרופוס צריך לעשות חשבון [=ליתן דין וחשבון
מפורט על מעשיו]²⁴ כמו שביארנו, צריך לחשב בינו לבין עצמו לדקדק

20 תהלים סח 5-6

21 רעיון דומה מופיע במדרשם של חכמים בתלמוד (בבלי, מגילה לא, ע"א): "אמר רבי יוחנן: כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש ברוך הוא אתה מוצא ענוותנותו; דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים. כתוב בתורה 'כי ה' אלקיכם הוא אלקי האלקים ואדני האדנים' (דברים י 17), וכתוב בתריה 'עשה משפט יתום ואלמנה' (שם 18). שנוי בנביאים 'כה אמר רם ונשא שכן עד וקדוש וגו' (ישעיהו נז 15), וכתוב בתריה 'זאת דכא ושפל רוח' (שם). משולש בכתובים דכתיב 'סלו לרכב בערבות ביה שמו' (תהלים סח 5), וכתוב בתריה 'אבי יתומים ודין אלמנות' (שם 6). ואכן, ה"עני, הגר, היתום והאלמנה" היו במסורת ישראל ל"בני המשפחה" של הקב"ה. ראו, למשל, מדרש תנאים לדברים טז 5.

22 פרק יא, הלכה יב.

23 למותר לומר שהדגשת עניין זה בסוף הספר מלמדת על המקום המרכזי והחשוב שייחד לה הרמב"ם. כידוע, הרמב"ם הדגיש לכלול בסופי הספרים וההלכות של "היד החזקה" – משנה תורה, ערכי יסוד מוסריים שאמורים להנחות את האדם בכל אורחותיו. לעניין זה ראו: יצחק טברסקי מבוא למשנה תורה לרמב"ם 108 (התשנ"א).

24 הלכה זו עומדת בניגוד לכלל הרגיל שלפיו פרנס על הציבור חייב ליתן דין וחשבון על מעשיו כדי למנוע לזות שפתיים, ולקיים מצוות "והייתם נקיים מה' ומישראל" (במדבר לב 22). לעניין זה ראו: מנחם רניאל "החובה לתת דין וחשבון" פרשת השבוע 19, פרשת ויקהל-פקודי (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים, התשס"א); אביעד הכהן "כי כל דרכיו משפט – דין ומוסר, אתיקה ויושר במשפט ומחוצה לו" פרשת השבוע 226, פרשת האזינו (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים, התשס"ו); אביעד הכהן "חובותיהם וזכויותיהם של משרתי ציבור" קובץ הציונות הדתית ג 462 (התש"ס); אביעד הכהן "ואצווה את שפטיכם בעת ההיא – כללי אתיקה לדיינים ושופטים – בין

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע "אמן של ילדים": על ילדים וילדות בעולמה של מורשת ישראל

ולחיה הרבה מאביהן של אלו היתומים שהוא רוכב ערבות שנאמר
"סלו לרוכב בערבות וגו' אבי יתומים וגו'".

הווי אומר: בדומה לקדוש ברוך הוא, שהוא "אבי יתומים ודין אלמנות", חייב גם האפטרופוס המופקד על הדאגה לשמירת ה"יתומים"-הילדים, לעשות מלאכתו בזהירות יתרה, "להיזהר ולדקדק הרבה".

ד. קולם של ילדים

כאמור לעיל, הצורך בהיזקקותם של ילדים לסיוע בית הדין נדרש ומועצם עוד יותר לנוכח היאלמות-היעלמות קולם של ילדים במקרים רבים שבהם היה הוא ראוי להישמע.

אחת התמיהות הגדולות המלוות כל קורא במקורות עתיקים בכלל, ובמקורות היהודיים בפרט, הוא קולם ה"מושקק" של הילדים. לפי המתואר בתנ"ך, עולה לא פעם הרושם כי "גן העדן של ילדות" אינו אלא "גן העדן האבוד", ורישומו אינו ניכר כלל במקורות העתיקים. להיפך: רוב התיאורים המעטים שעלו בידינו מימים ראשונים מתארים ילדים מוכים, חבולים, זנוחים ונטושים!²⁵

במקורות היהודיים ניתן למצוא הדים רבים למציאות קשה זו, אם כי לא אחת התקוממו נגדה נביאי ישראל ונלחמו בה בחריפות. כך, למשל, בעולם העתיק נהג מנהג הקרבת ילדים למולך,²⁶ אך תורת ישראל יוצאת נגדה, ורואה בה את המתועב שבטקסי עבודה זרה: "ומזרעך לא תתן להעביר למלך, ולא תחלל את שם אלקיך אני ה'".²⁷ למרות האיסור החמור, מתברר שעבודה זרה בזויה זו חללה גם לישראל²⁸ והנביאים התקוממו על כך בחריפות רבה. כך, למשל, זעק בקול הנביא ירמיהו, בשם ה': "ובנו

הלכות להליכות" פרשת השבוע 258, פרשת דברים (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים, התשס"ו), והמקורות שנוכרו שם.

25 על מקרי הנטישה הרבים של ילדים בעולם העתיק, ראו בהרחבה: פליישמן, לעיל ה"ש 19. ושם אין זה מקרי שהמופעים הראשונים של הכינוי "ילד" במקרא באים בהקשר שלילי ועצוב למדי: "איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי" (בראשית ד 23), הגם שאין אנו יודעים מיהו הילד אשר, לכאורה, נהרג. מקורות מזויעים אחרים מתארים מקרים של אכילת ילדים בידי הוריהם בעתות של רעב. ראו מלכים ב, ו 26-29; איכה ב 20; שם ד 10.

26 ראו, למשל, מלכים ב, יז 31: "והספרוים שורפים את בניהם באש לאדרמלך ונמלך אלהי ספרוים"; מלכים ב, ג 26-27: "וירא מלך מואב כי חזק ממנו המלחמה ... ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ועלהו עולה על החומה, ויהי קצף גדול על ישראל".

27 ויקרא יח 21; וכן: שם, כ 5-1; דברים יב 31; שם, יח 10.

28 ראו למשל: מלכים ב, טז 3; שם, כא 6; תהלים קו 37.

במות התופת אשר בגיא בן הנם לשרוף את בניהם ואת בנותיהם באש, אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי".²⁹

תופעה זו של נטישת הילדים או החפצתם,³⁰ מכירתם או שימוש בהם למטרות פסולות, עולה בקנה אחד עם תופעה רחבה הרבה יותר הקשורה למבנה הפטריארכלי של המשפחה הגרעינית בעולם העתיק ובימי הביניים. הילדים (ובמידה רבה גם הנשים³¹), נחשבו ככפופים למרותו של האב, אבי המשפחה, והיו מוגבלים, במידה רבה, במעשיהם. חירותם ושאר הזכויות המצויות בידם כיום, כדבר שבשגרה, לא היו קיימות באותן ימים.³² יתר על כן: ממקורות שונים עולה שהילדים היו מעין רכוש-קניינו של האב, והוא רשאי היה למכרם!³³

אין זה מפליא אפוא שהאזכורים הבודדים בהקשר הנורמטיבי³⁴ של ילדים בתורת משה נוגעים לא לזכויותיהם של ילדים אלא דווקא לחובותיהם ולפן הפלילי של מעשיהם. המפורסמת שבהם, היא פרשת "בן סורר ומורה",³⁵ שדינו מיתה.

- 29 ירמיהו ז 31; וראו: שם, יט 5; שם, לב 35; ישעיהו נז 5; יחזקאל טז 20.
- 30 ניתן לראות תופעה פסולה ובוזיה זו של החפצת ילדים וראייתם כ"קניין" גרידא על רקע רחב יותר של החפצת בני אדם בעולם העתיק ומסחר בהם. ראו לעניין זה: אביעד הכהן "והתמכרתם שם לעבדים ולשפחות" – על איסור הסחר בבני אדם והשלכותיו" פרשת השבוע 179, פרשת כי תבוא (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים, התשס"ד); אביעד הכהן "להביא את ושתי המלכה ... להראות העמים והשרים את יפיה" – על איסור הטרדה מינית, חיפצון האישה וכיוזי כבודה" פרשת השבוע 277, פרשת תצווה (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים, התשס"ז).
- 31 לעניין זה, ראו למשל: שולמית שחר המעמד הרביעי: האשה בחברת ימי-הביניים (התשנ"א); ובהקשר היהודי: אברהם גרוסמן חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה בימי-הביניים (2001) ובספרות הרחבה שנוכרת שם.
- 32 לעניין המבנה הפטריארכלי של המשפחה במקרא, ראו: פליישמן, לעיל ה"ש 19; משה הלברטל מהפכות פרשניות בהתהוותן: ערכים כשיקולים פרשניים במדרשי הלכה 42-93 (1997).
- 33 ראו למשל: בראשית לד 12; שמות כב 15-16; שמואל א, יח 25; הלברטל, לעיל ה"ש 32, בעמ' 44. וראו עוד: מלכים ב, ד 1, שממנו עולה שהאב היה רשאי למכור את ילדיו תמורת תשלום חוב (!), כפי שעולה לכאורה מתלונת האישה לאלישע. על החפצת ילדים ושימוש בהם כעירבון, ניתן לכאורה להביא ראיה גם מדברי ראובן לאביו יעקב: "את שני בני תמית, אם לא אביאנו אליך" (בראשית מב 37). אכן, כבר חז"ל הגיבו בחריפות להצעה זו, וראו בה דברי בטלה (אבות דרבי נתן נ"ב, פרק מ). ניסוח חריף לכך מצוי בדברי המדרש: "רבי אומר, הרי זה בכור שוטה! בניך, לא בני? אתמהא!" (בראשית רבה צא (מהדורת תיאודור-אלבק 1132)).
- 34 להבדיל מהקשרים תיאוריים, שבהם נעסוק להלן.
- 35 פרשה אחרת, שלפי פשוטה אולי הייתה עשויה להתפרש כמתייחסת לילדים קטנים או לנערים, היא איסור "מכה אביו ואמו – מות יומת" (שמות כא 15), ואיסור "מקלל אביו ואמו – מות יומת" (שם 17); ומקבילתו בספרות החכמה: "מקלל אביו ואמו – ידעך נרו באישון חשך" (משלי כ 20). אכן, בספרות ההלכה נטו ליחסה דווקא ל"איש" – בגיר הנושא באחריות פלילית ולא לקטן.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע "אמן של ילדים": על ילדים וילדות בעולמה של מורשת ישראל

מפשוטו של מקרא, נראה לכאורה שמדובר בילד קטן, שהוריו דורשים ממנו ציות מוחלט ויש להם שליטה על מעשיו, עד כדי כך שכאשר הוא מסרב להישמע להם, בכוחם "לתפוש" אותו ולהביאו למשפט: "כי יהיה לאיש, בן סורר ומורה, איננו שמע בקול אביו ובקול אמו, ויסרו אתו ולא ישמע אליהם. ותפשו בו, אביו ואמו, והוציאו אתו אל זקני עירו, ואל שער מקמו. ואמרו אל-זקני עירו, בננו זה סורר ומורה, איננו שמע בקולנו, זולל וסבא. ורגמהו כל אנשי עירו באבנים ומת, ובערת הרע מקרבך, וכל-ישראל ישמעו ויראו".³⁶

אכן, פרשה זו, והעונש הקשה שכרוך בעקביה, זכתה לדיונים רבים, ונטו לצמצם את תחולתה עד כדי ביטולה המוחלט.³⁷

אחת הדוגמאות התיאוריות עזות המבע, המשקפות את מצבם העגום של ילדים במקרא, באה כבדרך אגב בדברי הנביא יחזקאל המתארים – אמנם, על דרך משא הנבואה ולא דווקא כתיאור מאורע ספציפי שהתרחש – נטישת תינוק בן יומו: "ומולדותיך ביום הולדת אותך, לא כרת שרך,³⁸ ובמים לא-רחצת למשעי,³⁹ והמלח לא המלחת,⁴⁰ והחתל לא חתלת.⁴¹ לא-חסה עליך עין לעשות לך אחת מאלה לחמלה עליך, ותשלכי אל-פני השדה בגעל נפשך ביום הולדת אתך. ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמיך. ואמר לך בדמיך חיי".⁴²

כפי שציינו חוקרי המקרא, על פי מקום המצאה של התינוקת ועל פי מצבה הפיסי, ברור לחלוטין, הן למוצא אותה המתואר בפסוק והן לקורא, שהתינוקת הושלכה, כלומר, ננטשה על ידי הוריה. הסיבה לנטישת התינוקת לא נמסרה במפורש אך היא, ככל הנראה, רמוזה במילים "בגעל נפשך" – הורי התינוקת סלדו ממנה בשל סיבה כלשהי, ונטשוה לאנחות.⁴³

חלק מן החוקרים, דוגמת פיליפ אריאס,⁴⁴ טען שמן העת שבה עבר הילד את גיל הינקות, התייחסו אליו כאל "מבוגר קטן".

- 36 דברים כא 18-21
- 37 וראו בהרחבה: הלברטל, לעיל ה"ש 32, בעמ' 46 ואילך; פליישמן, לעיל ה"ש 19, בעמ' 244-293 והספרות המוזכרת שם.
- 38 הכוונה היא לכריתת חבל הטבור.
- 39 והיא רחיצת התינוק מיד לאחר הלידה, כדי לנקותו מדם.
- 40 יש כאן למנהג שפשוף התינוק במלח לאחר הלידה כדי להקשות את בשרו.
- 41 כפי שמציין בעל "דעת מקרא" על אתר, נהגו לחתל את כל גופו של התינוק. ראוי להשוות תיאור זה עם מדרש חז"ל המתאר את בני ישראל בשעבוד מצריים: מכורח השעבוד היו נשותיהן יוצאות לשדה, ויולדות שם, ועוזבות את ולדותיהן, והקב"ה בדמות 'בחור אחד נאה ומשובח' היה יורד ועושה להם כל צורכיהם (ראו: שמות רבה כג, ט).
- 42 יחזקאל טז 4-6
- 43 ראו פליישמן, לעיל ה"ש 19, והמקורות המצוינים שם.
- 44 לעיל ה"ש 19.

אכן, ממקורות קדומים של המשפט העברי עולה שאצל מקצת חכמיו, לפחות, תפישה זו לא הייתה מקובלת, וחכמים הראשונים הבחינו היטב בשלבי התפתחותו השונים של הילד ובצורך ליתן מענה הולם לכל אחד מהם.⁴⁵ לצד זה, תייגו את הילדים בתוויות שלא תמיד החמיאו להם.⁴⁶

בין כך ובין כך, ברור שתקופת ה"ילדות" בעת העתיקה הייתה קצרה בהרבה מזו המקובלת כיום, וזאת, מעבר לשאלת היסוד הלא-פשוטה מהו "גיל הילדות" ועד מתי הוא נמשך.⁴⁷

ביטוי להיאלמות-היעלמות קולם של ילדים מצוי כבר במקרא. אין אנו יודעים דבר על שנות ילדותם הראשונות של הילדים הראשונים בעולם, קין והבל, אלא רק לאחר שגדלו והיו לאנשי עמל, רועה צאן ועובדי אדמה.⁴⁸ גם שאר ילדי בראשית נולדים "גדולים", כשהם כבר בעלי מקצוע: יושבי אהל ומקנה, לוטשים וחרשים של נחושת וברזל.⁴⁹

45 ביטוי יפה לכך מצוי בשבעת ה"שליבים" שמנו חכמים הראשונים בחייו של אדם: "ילד, נער, רובה, עלם, איש, שב, זקן" (מדרש תרומה, 1 (מהדורת פיעטראקוב 18)). מדרש זה עשוי לשמש בסיס חשוב לתורת הגילנות (Ageism) בעולמו של המשפט העברי. לעניין זה, ראו גם: אביעד הכהן "עד מאה ועשרים!?" – על חובת הפרישה הכפויה לגימלאות במשפט העברי" פרשת השבוע 44, פרשת וילך (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים, התשס"א. פורסם גם בכתב העת מעגלי צדק 9, 13 (התשס"ו)). מקור נוסף המלמד, בצורה ציורית, את שלבי ההתפתחות השונים של הילד, נמצא במדרש קהלת רבה א, ג: "הבל הבלים – רב שמואל בר רב יצחק מתני לה בשם רבי שמעון בן אלעזר: שבעה הבלים שאמר קהלת, כנגד שבעה עולמות שאדם רואה: בן שנה דומה למלך, נתון באיסרמקיא (=בשמים) והכל מחבקין ומנשקין אותו; בן שתיים ושלוש דומה לחזיר, שפושט ידיו בבית; בן עשר שנה קופץ כגדי; בן עשרים כסוס, נהים משפר גרמיה ובעי אתתא (=נוהם, מייפה את עצמו ומבקש לו אישה); נשא אשה – הרי הוא כחמור (=שצריך לשאת משא כבד על שכמו), הוליד בנים – מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות, הזקין – הרי הוא כקוף, הדא דתימר [=במה דברים אמורים] – בעמי הארץ, אבל בבני תורה כתיב (מלכים א, א 1) 'והמלך דוד זקן, אף על פי שהוא זקן – מלך'".

46 ראו למשל חולין פו, ע"א: "שהקטנים – רוב מעשיהם מקולקלין".

47 המונח "ילד" במקרא מציין לעתים נערים מבוגרים יחסית, שכונו "ילדים" רק ביחס להוריהם המבוגרים הרבה יותר. כך, למשל, מכונה ישמעאל "ילד" בעת גירוש הגר, למרות שכבר היה, ככל הנראה, בשנות נעורו, וכיוצא בדבר יוסף מכונה בפי אביו יעקב "ילד" – "הילד איננו ואני אנה אני בא?" (בראשית לז 30), למרות שהכתוב מציין שבאותה עת היה כבר נער בן 17. ביטוי נורמטיבי למעבר המוקדם מגיל ה"ילדות" ל"בגרות" בעולם העתיק ניתן במשפט העברי המגדיר "קטן" – מונח המקביל ל"ילד", עד גיל 13 לבנים ועד גיל 12 לבנות. ברם, גם בגילים צעירים יותר, כבר היו ה"קטנים"-הילדים עושים פעולות משפטיות רבות השלכות, כגון נישואין. ראו להלן.

48 בראשית ד 1-2.

49 שם, 20-22.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע "אמן של ילדים": על ילדים וילדות בעולמה של מורשת ישראל

כמעט שאין אנו יודעים מה עשו ילדים בקטנותם, כיצד נראו, מה לבשו.⁵⁰ עולמם של הילדים נותר ברובו לוט בערפל. בנים ובנות נולדים, אך הקורא את הפסוקים רואה אותם כמעט תמיד רק בכגרותם: כמעט שאין בידינו תיאורי ילדות שלהם. כך ילדיו של אדם הראשון, כך נכדיו, וכך בניו של נח ושל הבאים אחריו.

גם אברהם מופיע לפנינו על בימת ההיסטוריה כשהוא כבר אדם מבוגר, הנושא לו אישה ויוצא מאור כשדים ללכת ארצה כנען.⁵¹ לפי המתואר במקרא, אברהם מל את ישמעאל בנו, שהיה כבר בן 13 שנה, אך קולו של ישמעאל אינו נשמע מבין קפלי הכתובים.⁵² כך, גם שנה לאחר מכן, כאשר הוא משלח את הגר וישמעאל בנה אל המדבר. גם לאחר שכלו המים מן החמת, וישמעאל מושלך תחת אחד השיחים, אנו שומעים רק את קול בכיה של הגר. ורק אז, לראשונה במקרא, אנו שומעים לראשונה את קולו של ה"נער" ישמעאל, ילד כבן 14: "וישמע אלקים את קול הנער ... כי שמע אלקים את קול הנער באשר הוא שם".⁵³ ומכאן הציווי שמוטל על האם לדאוג לצורכי בנה ולהימנע מהזנחתו, "השלכתו" ונטישתו "תחת אחד השיחים": "קומי שאי את הנער, והחזיקי את ירך בו".⁵⁴

למרות שהכתוב מתאר לנו את בכיה של האם, האל "שומע" דווקא "את קול הנער" ולא את "קולה של האם". דומה שחזרה כפולה זו, בדבר שמיעת "קול הנער באשר הוא שם", באה להדגיש את החובה האנושית והמוסרית, לא רק לשעה אלא לדורות, החובה "לשמוע את קולם של ילדים" ולתת את הדעת ואת הלב לצורכיהם ולשמירת שלומם וביטחונם.

תופעה זו, של "העלמת" קולם של ילדים בסיפור המקראי, בולטת לעין גם בהקשרים אחרים. כך, למשל, בסיפור העקדה, שבו עוקד אב את בנו.⁵⁵ לצד האב ובנו מהלכים

50 חריג לכך משמש התיאור היפה בנבואת זכריה (ח 5) על עתידה של העיר ירושלים: "ורחבות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה", או ציווי הכללי של קהלת (יא 9): "שמח בחרו בילדותך".

51 בראשית יא 29, 31.

52 שם, יו 25.

53 שם, כא 17. אכן, יושם אל לב שלמרות שהכתוב קורא לאם בשמה ("ויתן אל הגר ... מה לך הגר"), הילד-הנער נותר אנונימי, בן-בלי-שם, סתם "נער". תופעה זו, שיש לה הדים נוספים בעולמו של מקרא, מבטאת במידה רבה את ההתייחסות אל הילד כאל משהו טפל, הנלווה להוריו אך אינו מהווה אישיות עצמאית.

54 שם, שם, 18.

55 לפי המסורת, יצחק אבינו כבר לא היה ילד בשעת העקדה אלא אדם מבוגר בן 37!

שני "נערים", אך גם הם בנים בלי שם, וקולם אינו נשמע, לא בתחילה ולא בסוף,⁵⁶ משל היו ניצבים אילמים שכל תפקידם הוא לשמור על החמור בעת שהאב הולך לעקוד את בנו.⁵⁷

אכן, את שהחסירו הכתובים ניסו חז"ל למלא. כך, למשל, מספרים לנו חכמים כי אברהם היה "בן שלוש" כשהכיר את בוראו.⁵⁸ בין שמדובר במסורת של אמת ובין שמדובר בסיפור אגדי, החשוב הוא שהמחזיקים בדעה זו מייחסים לילד יכולת להבחין בין טוב לרע, והכרה תיאולוגית שיוצאת חוצץ נגד עבודת האלילים שפשתה מסביב.

ה. "קריאה חדשה"

לעשייתה הברוכה ורבת השנים של השופטת רוטלוי, ששיאה בהעמדת תחום "דיני הילד" על מכונם והפניית שימת הלב ל"קולם של ילדים", עשויה להיות השלכה גם על הארת מקורותינו העתיקים באור חדש.

מנהג קדום הוא בישראל לסמוך דברי ברכה לדברי תורה. נלך אפוא אצל הפרשה הראשונה שבספר שמות המכונה בפי קדמונינו "ספר הגאולה" (*exodus*), וננסה לבחון אותה בעיני השפה החדשה, "שפת הילדים".

וראו זה פלא: זכינו ללמוד פרשה זו עשרות פעמים, אך לאחר שהורגלנו לדבר ולחשוב גם ב"שפת זכויות הילדים", הפרשה מוארת פתאום באור חדש, שונה לחלוטין, אורם של הילדים ושל זכויות הילד.

שלא כהרבה פרשיות אחרות במקרא, שבהן פעמים הרבה קולם של הילדים נעלם-נאלם, ואינו נשמע כלל, בפרשת שמות נשמע קולם היטב. כבר בראשית הפרשה, מתוארת תכניתו השטנית של פרעה להשליך את התינוקות העברים המימה: "אם בן הוא, והמתן אותו, ואם בת היא וחיה".⁵⁹

56 בראשית כב 19.

57 שם, 5.

58 בבלי, נדרים לב, ע"א. למסורת אחרת, שלפיה הכיר אברהם אבינו את בוראו רק בגיל 48, ראו מדרש

פסיקתא רבתי כא, פ"א.

59 שמות א 16.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע "אמן של ילדים": על ילדים וילדות בעולמה של מורשת ישראל

אם תרצו, יש כאן תיאור מעניין של הפליה על רקע מיני, אך שלא כבדרך כלל, הפעם תוך כדי מתן העדפה מתקנת לבנות ולא לבנים.⁶⁰ כך גם בהמשך: "ויצו פרעה לכל עמו, כל הבן הילוד היארה תשליכוהו, וכל הבת תחיון".⁶¹ לא רק אבדן של חיים וזלזול מוחלט בזכות לחיים יש כאן, אלא אם תרצו: מטאפורה של השלכת ילדים לאבדון וזלזול מוחלט בכבודם, בשלומם ובזכויותיהם. או אז, מופיעות לעינינו שתי נשים – יש אומרים שהיו אלה מרים ויוכבד, ויש אומרים שהיו אלה שתי נשים מצריות, חסידות אומות העולם – שנקראות "שפרה" ו"פועה".

ואמרו חכמים: למה נקרא שמה שפרה? שמשפרת את הילד, פועה – שפועה לו בפיה ומדברת בשפתו.⁶² שתי הנשים משקפות לא רק טיפול מקצועי או "טכני" בילד, אלא רצון להיטיב את מצבו ("שמשפרת את הילד") ולדבר בשפתו-שלו. שמא יש כאן ניסיון ללמדנו שהמעשה הראשון בתהליך הגאולה של העם היהודי ויציאתו מעבדות לחירות מתמקד בשיפור מצב הילד, אך לא פחות מכך בדיבור בשפתו-שלו. "פועה – שפועה לו בפיה ומדברת בשפתו".

גם המשך הפרשה מגלה דאגה מיוחדת לשלום הילד. בצוק העתים, נאלצה האם יוכבד לנתק את הקשר עם בנה התינוק, אך גם אז לא הוסרה האחריות מעליו: "וילך איש מבית לוי, ויקח את בת לוי, ותהר האשה ותלד בן. ותרא אתו כי טוב הוא ותצפנהו שלשה ירחים. ולא יכלה עוד, הצפינו, ותקח לו תבת גמא, ותחמרה בחמר ובזפת. ותשם בה את הילד, ותשם בסוף על שפת היאר. ותתצב אחתו מרחק, לדעה מה יעשה לו".⁶³

כפי שעולה מפשוטו של מקרא, והפרשנים לדורותיהם הדגישו והעצימו נקודה זו, הדאגה אינה מתבטאת רק בעצם הרצון לדעת "מה יעשה לו", אלא גם בדאגה לרווחתו ולעתידו, הן בהווה, כשהותו בתיבה,⁶⁴ הן בעתיד.

לא ייפלא אפוא שגם לאחר שבת פרעה מוצאת את הילד, מושכת אותו מן המים, משיכה שעל שמה נקרא "משה", רצה האחות ומציעה לה מינקת שאינה אלא אמו של הילד,

60 על השוויון בין המינים במשפט העברי, ראו: אביעד הכהן "לכו נא הגברים ועבדו את ה'" – על השוויון בין המינים" פרשת השבוע 60, פרשת בשלח (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים, התשס"ב).

61 שמות א 22.

62 ראו למשל פירוש רש"י לשמות א 15.

63 שמות ב 1-4.

64 ראו, למשל, את דברי רש"י על אתר (בעקבות מדרש חכמים): "גמא – דבר רך הוא, ועומד בפני רך ובפני קשה; בחמר ובזפת – זפת מבחוץ וטיט מבפנים, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת".

המטפלת בו עד שהוא עומד על שתי רגליו: "ותאמר אחתו, אל בת פרעה, האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העברית. ותינק לך, את הילד. ותאמר לה בת-פרעה, לכי. ותלך העלמה ותקרא את אם הילד. ותאמר לה בת פרעה, היליכי את הילד הזה והינקהו לי, ואני, אתן את שכרך. ותקח האשה הילד ותניקהו. ויגדל הילד ותבאהו לבת פרעה ויהי לה לבן, ותקרא שמו משה, ותאמר, כי מן המים משיתהו".⁶⁵

בעקבות האם מ"בית לוי", גם השופטת רוטלוי נתנה דעתה ולבה לקולו של הילד הבוכה, וניצבה – מרחוק ומקרוב – להשגיח עליו ו"לדעה מה יעשה לו". מתוך אחריות לגורלם של ילדים, הרגילה אותנו לדבר בשפה חדשה בעולם המשפט, שפת הילדים. לחוות את כאבם, לשמוע את קולם ולמלא את חובתנו בשיפור מצבם.

בזכות שפה חדשה זו, מתגלה פירוש חדש אף בהמשכה של פרשת שמות, בתיאור מושיעם של ישראל. משה רבנו, דמות מופת בתולדות העם היהודי, עשוי לשמש דוגמה מובהקת לילד שעבר את התהליך המורכב והרגיש של "השמה חוץ ביתית" של ילדים.

לפי המתואר במקרא, משה רבנו, המנהיג בה"א הידיעה של עם ישראל, שט בתיבה. בת פרעה יורדת לרחוץ ביאור ומבחינה בתיבה המשייטת לה בין קני הסוף: "ותשלח את אמתה"⁶⁶ ותקחה, ותפתח ותראהו את הילד, והנה נער בוכה. ותחמול עליו".⁶⁷

המודעות – היא ראשית היא תכלית. לא עצימת עיניים, לא אטימות לב, אלא רגישות ואנושיות: "ותפתח ותראהו את הילד, והנה נער בוכה. ותחמול עליו".⁶⁸ הקשבה לקול הילד הבוכה, הזועק לעזרה, והושטת סיוע.

השימוש במונחים חלופיים מעורר תהייה מסוימת, וכבר חכמים הראשונים היו ערים לסתירה הלכאורית בפסוק שפותח ב"ילד" ומסיים ב"נער בוכה",⁶⁹ ופירשו:

65 שמות ב 7-10.

66 חכמים נחלקו בשאלה אם הייתה זו "אמתה", קרי שפחתה, שלוחתה של בת פרעה, או שמא "אמתה", היינו זרועה שלה, שנתרחש לה נס ונתארכה עד כדי שליחתה למים המרוחקים. ראו: בבלי, סוטה יב, ע"ב.

67 שמות ב 5.

68 שם.

69 הפשטנים שבהם ניסו ללכת בדרכים אחרות. ראו למשל, פירושו של החזקוני על אתר, ד"ה "ותפתח ותראהו": מי הוא, שראתה את הילד ועדיין לא ידעה בו אם זכר או נקבה, שתיבת ילד משמע סתם. ואחר שהתבוננה בו ראתה "והנה נער בכה". דבר אחר: "והנה נער בכה" – ראתה אהרן בוכה, שאחיו היה.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע "אמן של ילדים": על ילדים וילדות בעולמה של מורשת ישראל

"והנה נער בכה" – קרי ליה ילד וקרי ליה נער! תנא: הוא ילד וקולו כנער, דברי רבי יהודה; אמר לו רבי נחמיה: אם כן עשיתו למשה רבינו בעל מום!⁷⁰ אלא, מלמד שעשתה לו אמו חופת נעורים בתיבה, אמרה: שמא לא אזכה לחופתו.⁷¹

בין כך ובין כך, למדנו שבעוד שאם הילד כמעט שנתייאה מהצלתו, בת פרעה אינה מעלימה עיניה ממנו, ומבקשת "לחמול" עליו ולהצילו.

אך בכך לא תם הסיפור. וכאן בא הקטע המעניין: בת פרעה קוראת לאם הילד ומציעה לה להיניק אותו. אך משגדל הילד, כך מודיענו הכתוב: "ותביאהו לבת פרעה, ויהי לה לבן. ותקרא שמו משה, ותאמר כי מן המים משיתיהו."⁷²

מדובר באדם שהיה סמל לדורות. מנהיגם של ישראל, מושיעם של ישראל. והנה, דווקא ילד זה, הוא אולי הדוגמה הראשונה בעולם ל"השמה חוץ ביתית". הוא מוצא מבית הוריו ומובל אחר כבוד לבית אחר.

האם היה זה אימוץ (דבר שאולי רמוז בקריאת השם על ידי האם המאמצת)? או שמא הייתה זו השמה חוץ ביתית? האם הייתה השמה זו עומדת במבחנים המודרניים של "טובת הילד" ושל האמנה הבינלאומית להגנה על זכויות ילדים?⁷³

אין לדעת. אך העובדה שהביוגרפיה שמייחס התנ"ך למושיעם של ישראל אומרת 'דרשני'.

1. ועדת רוטלוי

לפני כעשר שנים זכיתי להימנות עם חבורה מופלאה של אנשים, שנמנו עם חברי ועדה ציבורית, מסוימת, ששמה הרשמי היה: "הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה",⁷⁴ אך הכול כינוה – ובצדק – ועדת רוטלוי.

70 על תפישת "בעלי המומים" בעולמו של המשפט העברי, ראו: אביעד הכהן "כאשר ימשש העיוור באפלה – על העיוורון והיחס לאנשים עם מוגבלות במשפט העברי" פרשת השבוע 264, פרשת כי תבוא (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים, התשס"ו); אביעד הכהן, "כל איש אשר בו מום לא יקרבו? – למעמדם של אנשים עם מוגבלות בעולמה של תורת ישראל" במעגלי צדק 11, 16 (2006).

71 בבלי, סוטה יב, ע"ב.

72 שמות ב 10.

73 האמנה בדבר זכויות הילד, כ"א 31, 221 (נפתחה לחתימה ב-1989).

74 משרד המשפטים הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה (2003) www.justice.gov.il/MOJHeb/HavaadLeZhuoyot

השופטת סביונה רוטלוי ניהלה את עבודת הוועדה וניוטה אותה, על ועדות המשנה שלה, ביד רמה, בתבונה, ברגישות, בחוכמה. היא השרתה על כל חבריה את רוחה הטובה. עדיין זכורות לי ישיבות המליאה שניהלה באולם הישיבות שבמרומי מגדל משרד המשפטים בבית הדר דפנה בתל-אביב-יפו.

פרי ההילולים של הוועדה הם שישה כרכים עבי כרס, הדו"ח הכללי⁷⁵ ודו"חות המשנה,⁷⁶ שיחד יוצרים מסכת מופלאה של תורת זכויות הילד בעולם המשפט: הקטין בהליך הפלילי, חינוך, השמה חוץ ביתית, הילד ומשפחתו וייצוג נפרד לילדים בהליכים אזרחיים.

חלק ממסקנות הוועדה כבר יושם זה כבר בחקיקה הישראלית, וחלק עודנו מצפה ליישום, ויפה שעה אחת קודם.⁷⁷

על עשייה מבורכת זו, לפני פרישה ולאחריה, כולנו חבים חוב גדול לשופטת רוטלוי. מי ייתן ותמשיך בעשייתה הברוכה מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, שלוות הנפש וחדוות היצירה.

75 www.justice.gov.il/MOJHeb/HavaadLeZhuyot/DochKliali

76 ראו קישור מקוון, לעיל ה"ש 74.

77 ראו עוד בכרך זה: תמר מורג "השפעת הוועדה לבחינת עקרונות היסוד בתחום הילד והמשפט על תפישות העומק של הפסיקה הישראלית" משפחה במשפט ג-ד 67 (2009-2010).